

СИМВОЛІЧНИЙ СВІТ Г. С. СКОВОРОДИ – СВІТ ЛЮДСЬКОЇ ДУХОВНОСТІ

Проблема культури в усі часи розвитку людської цивілізації займала першорядне значення. Культура була і є могутнім фактором соціального розвитку. Адже основним в культурі є не речі, а людина, котра створила їх.

Культура ґрунтується на суспільних засадах і передбачає організацію сумісної діяльності людей, а отже, регулювання цієї діяльності певними правилами, нормами, акумульованими в традиціях, знакових і символічних системах. Культура являє собою цілий світ людських смислів, цінностей. А вони, за соєю природою, безмежні. Будь-яка річ, а чи предмет культури володіє непізнаною глибиною і нескінченністю. Але, щоб ці смислові глибини могли відкритися, потрібен час, в якому б цінності і смисли нових поколінь людей вступили б у діалог і визначили б велич цінностей і смислів минулого. Культурний смисл, зауважує Бахтін М.М., "потенціально нескінченний, але актуалізуватися він може лише зіткнувшись з іншим(чужим) смислом, хоча б із питанням про внутрішню мову розуміючого. Кожен раз він повинен зіткнутися із іншим смислом, щоби розкрити нові моменти своєї нескінченності (так як і слово розкриває своє значення тільки в контексті). Не може бути єдиного (одного) смислу. Тому не може бути ні першого, ні останнього смислу, він завжди між смислами, ланка у смисловому ланцюжку, яка тільки одна у своєму цілому може бути реальною. В історичному житті цей ланцюг росте безконечно, і тому кожна окрема ланка його знову і знову поновлює, ніби народжуючись наново" [1].

Особливе місце в культурі посідають мовно-знакові засоби. У всій багатозначності мовно-знакових засобів культури особливе місце посідає символ. Він охоплює всі культурні феномени і елементи. Увібравши в собі одиничне і загальне, кінечне і безкінечне, конкретне і абстрактне, матеріальне і ідеальне, символ є закінченою і універсальною формою вираження людського смислу і людських відношень. Символ займає особливе місце в системі культури, а також у пізнавальних можливостях людини. Тому, що являє собою

початкову і загальну сторону пізнання, яка утворилася природньоісторичним шляхом для образного уявлення в пізнанні людини абстрактних ідей різних предметів, їх властивостей і відношень.

"Навіть найпримітивніша і елементарна річ, не говорячи вже про її наукове подання, - пише А.Ф. Лосєв, - можлива лише при наявності символічних функцій нашої свідомості, без яких вся емпірична діяльність розпадається на безкінечну безліч дискретних і тому в смисловому відношенні не зв'язаних між собою речей" [2].

Символ виражає сутність пізнавального образу і є результатом узагальнюючої діяльності відображення, як форми позначення оточуючого нас світу. "Символізація - це суттєва сторона, функція процесу пізнавального відображення, яка виникає і оформлюється в рамках перетворення матеріального в ідеальні образи і зворотнього перетворення абстрактно-понятійних образів, а також почуттів і емоцій людей в чуттєвосприймаючу матеріально-предметну форму" [3].

Символізація - це сильний інструмент образного досягнення дійсності, вона служить глибинним фундаментальним засобом всієї пізнавальної активності людини. Символи мають здатність виражати світоглядні уявлення дійсності. Отже, представляючи суттєву форму вираження образів світу, тобто відношення людини до світового єдинства, символи є символами тієї або іншої спільності людей.

Певна сукупність символів відтворює способи життєдіяльності людей на будь-якій стадії розвитку суспільства та представляє собою парадигму мислення людей даної епохи. Символ виражає себе у всіх сферах культури. Він є збірним поняттям, яке відтворює загальний принцип конструювання культурних смислів і цінностей, проявляє себе в багаточисельних феноменах, і кожен з них хоч і має свою символічну природу, та до кінця її ніколи не використовує.

Г. С. Сковорода є тим філософом, котрий розгорнув у своїх творах цілий комплекс ідей, актуальних для свого часу, виражав передові погляди українського громадянства. Він широко використав у своїх творах міфи,

легенди, казки, перекази, народні прислів'я та приказки, образні слова, символи, вирази, порівняння.

Могутній загальнолюдський зміст творчості Сковороди заповнює нашу сучасність, робить її близькою і зрозумілою читачам кінця ХХ ст. Вчення про гармонію природи і світу, боротьба з бездуховністю людини і відстоювання її внутрішньої свободи, соціальний оптимізм, байдужість до кар'єри і зневага матеріального добробуту, культ людської дружби - всі ці сторони вчення Сковороди актуальні й нині, співзвучні із глобальними проблемами нашої доби. Цілісність постаті Сковороди, його потужний інтелект, духовна незалежність, нерозривність слів і діл, розуміння людини як частини природи привертають до нього увагу все нових і нових дослідників та науковців, шукачів істини, оборонців прав і свободи людини.

Г. Сковорода своїми творами й власним життям ствердив свій оригінальний ідеал філософа. Філософія, - на думку Сковороди, - давала йому найщасливіший стан, можливий для "земнородного". "Філософія, або любов до мудрості, - говорив Г. Сковорода, - скеровує усе коло діл своїх до тієї мети, щоб дати життя духу нашому, благородство серцю, світлість думкам, яко голові всього. Коли дух веселий, думки світлі, серце мирне, - то й усе світле, щасливе, блаженне. Оце є філософія" [4].

Сковорода веде нас раніше неходженими стежками і занурює нас в таїну людського мислення. Він розмірковує про природу, кінець світу і людини, реальність Бога, суспільства, спосіб життя. Для його філософського підходу характерна символіко-метафорична інтерпретація людини, всесвіту і Бога. Філософ-гуманіст був глибоко переконаний, що справжнє щастя людини полягає не в багатстві чи тілесній насолоді, не в марній славі або честолобстві, а в розумному задоволенні матеріальних і духовних потреб, душевному спокої, корисній праці, гармонійному поєднанні того, що задовольняє внутрішні вимоги людини, і того, що служить інтересам загалу. Становище людини в суспільстві, за переконанням філософа, повинно визначатись не родоводом, багатством або чинами, а "спорідненістю", під якою

він розумів спорідненість життя, бо змістом життя є праця, вона ж бо і є реальним процесом розшифрування символів третього світу.

Праця самою природою призначена супроводжувати людину все життя, вона є потребою кожної, не попсованої неробством людини. Але лише "споріднена" праця, а не будь-яка. Причиною того, що люди часто обирають "не споріднену" їхньому природному нахилу працю, є бажання будь-що зайняти "місце під сонцем", будь-якою ціною отримати більше матеріальних благ, здобути гучну, хоч і марну, славу, користуватися привілеями тощо. Сковорода закликає робити те, до чого є покликання, жити в злагоді з природою, в мирі з Богом. Саме в цьому полягає сенс людського щастя.

Проблеми щастя, пошуку соціальної істини, праведного життя займають центральне місце у творчості поета-філософа. Темі щастя присвятив значну частину збірки "Байки харківські" і цикл діалогів, написаних у першій половині 70-тих років, а саме "Розмова п'яти подорожніх про істинне щастя в житті", "Кільце", "Алфавіт, або Буквар світу" тощо.

Сковорода пов'язує щастя з народною мудрістю, пізнанням людиною своїх природних нахилів, реалізацією їх у "спорідненій" праці. На його думку, саме остання може дати людині насолоду, причому не стільки своїми результатами, скільки своїм процесом.

Чим більше заглиблюємося в аналіз будь-якої проблеми в творах Сковороди, тим досконаліше бачимо зв'язок з ідеями попередників і водночас розуміємо унікальність і неповторність саме Сковородинського тлумачення, повніше усвідомлюємо її невичерпність і загальну значущість. Це, насамперед, стосується проблеми Бога та світу в творах філософа.

Г.С. Сковорода існуючий світ ділить на три світи: великий, або макрокосм (всесвіт); малий, або мікрокосм (людина); символічний, або Біблія. Біблійні тексти філософ розумів як сукупність символів і знаків, які треба вміти розшифрувати, витлумачити і знаходити в них потаємний, прихований зміст, а не розуміти їх буквально. Між великим світом, макрокосмом (природою) і мікрокосмом (людиною) існує відповідна гармонія. Але гармонійність ця

встановлюється не сама собою, а залежить від вміння людини розшифрувати символи Бога - третього світу, який опосередковує взаємини людини і природи.

Розкриваючи ідею єдності людини і світу, або ж - мікро- і макрокосмів, Сковорода намагається зрозуміти сенс життя у відношенні його до мети. В малому світі - серці - він хоче розділити суміш спільностей природи непорочної і тлінної та провести свою волю непотопленою в самому житті, щоб здобути собі свободу мислити, визначати смисл життя, знаходити в ньому "веселоці духу" , а в цьому і полягає щастя людини.

У трьох світах містяться дві натури - відкрита і прихована, тобто матеріальна та ідеальна, тілесна й духовна, минуща і вічна, залежна і визначальна. Бог у Сковороди є один, він - невидима духовна натура всього суцього, він вміщує і наповнює. Цей єдиний Бог – розлитий в універсумі дух, космічний розум, добро і краса.

Ідея двонатурності суцього або подвійної його природи торкається розуміння не лише людини, самого Христа, а й способу буття начала. Він у Сковороди є істинна, досконала людина, і як істинний, досконалий Бог. Невіддільність і незлитість начала (невидимої природи) і того, в чому вона є началом (видимої природи, речей, світу), стає у Сковороди сутнісним визначенням способу Буття як начала. Говорячи про Христа, філософ акцентує на його людській природі, розглядає як посередника перед Богом, як зразок для наслідування, мудру людину. Проблема Бога посідає центральне місце у творах Сковороди. В людині Г. Сковорода звеличує духовне начало, за яким вона є образом і подобою Бога, підносить його над матеріальними і тілесними стихіями та прагненнями. Він зближує Бога і людину на основі духовності. Через моральне самовдосконалення і самопізнання людина відкриває в собі внутрішню, істинну людину, досягає Царства Божого на землі, стає сином Божим. Це і є основою вчення Сковороди.

Г.Сковорода - видатний представник барокко, що засвоїв його естетичні принципи. Він звертається до форми мислення в образах, до алегорики і символіки, що сприяли пошукам потаємного смислу речей навколишнього світу та сенсу людського життя. Символічного значення та відповідної

інтерпретації набувають у нього біблійні оповідання, історичні сюжети, природні і культурні феномени. Символічний характер його методу відповідав його філософській системі, впливав з його вчення про двонатурність усього сущого. Символ має здатність вводити у пізнання божественного, він розуміється як збіг чуттєвого і надчуттєвого. Завдяки символічному методу Сковорода дошукується у біблійних текстах відповідного "невидимій натурі" ідеалу людських взаємин. За Сковородою значенням слова-назви "символ" є образно-світловий знак Бога і Бог як означуваний центр "лучей умных" . Дмитро Чижевський, аналізуючи погляди Сковорода, писав:" Кожен символ не має у нього твердого, певноусталеного, різко обмеженого значення, а має певну множинність значень, межі значності яких почасти суміжні, почасти перехрещуються, почасти цілком різні "[5].

Для підсилення важливості символічного мислення як універсального інструменту і механізму спілкування людини і світу Сковорода виводив у своїй концепції окремо символічний світ Біблії (третій світ). Символіка у Сковорода подана графічно, а найбільш - письмово (слова). Особливо багато малюнків, а саме в рукописі "Алфавіт або Буквар миру", проте вони не зовсім описані. Лише трикутник Піфагора можна пояснити. В ньому міститься глибока символіка Триєдності Бога. Коло, що вміщене у трикутнику є символом фігури вічності - від Творця вийшли до нього ж і повернемося. Тому око в трикутнику є символом всевидющості, всеіснуючою зіницею Бога.

Словами у творах Сковорода подано безконечну кількість символів, але навіть вони не всі витлумачені. Лише частину з них науково пояснив Д.Чижевський. Образність мови Сковорода черпав із давнини. Ще старовинні мудреці мали свою особливу мову, наприклад, сонце означало істину, кільце або змії звитий у кільце - вічність, голуб - соромливість. Символи багатозначні. "Жоден символ не можна тлумачити в одному-єдиному значенні "[6,274].

У кожному символі Сковорода бачить три ступені істоти: проста істота - "гола"; істота, здатна уявляти образно; прихований зміст образу. "Друже мій, коли читатимеш світську книгу про дійсність і про зло, відірви погляд від свого серця, [спроможись] і зазирни в серце кожної речі і зазирни в джерело кожної

істоти ... Це ж бо є істинна теологія Авраама - бачити в кожній речі дух, що ховається в ній "[6,485].

Символічна форма філософського мислення Сковороди намагається обійняти всю сферу буття і сферу мислення. Кожен образ у Сковороди є багатозначністю символічних форм, які мають безліч значень. Реальний символ, який пробуджує думку - це символ серця. Серце має здатність, як слово-першоджерело, створювати образи, воно породжує в людині щось піднесене, величне, прекрасне. За Сковородою, людина, спілкуючись із всесвітом, має розглядати не лише лексичний символ, а й усю сукупність цих символів, відображення божественного порядку. Серцю, як реальному символу, Сковорода приписує не тільки суттєве життя, а й мислення і волю. В серці збираються як добрі, так і погані думки, воно є джерелом всіх вчинків людини. " Кожен є тим, чим є його серце. Основою всьому в людині є серце людини. Воно є істинною людиною" [6,238].

У центрі філософського вчення Сковороди стоїть Людина. Головним у житті Людини є не її пізнавальні здібності, а значно глибше за них емоційно-вольове ество людського духу - " серце " людини. Із глибини серця виростають і піднімаються думки, стремління та почуття. В серці, як в джерелі психічного життя Людини, сховано все, що існує в цілому світі. Серце символізує всю діяльність людини, не роблячи різниці між тілом і душею. Для Сковороди досконала, повна людина - це вічна, єдина людина. Серце є єдиною людиною. Істинна людина - це водночас людина серця, єдина, вічна, постійна людина.

Ще в добу Київської Русі головне місце у пізнанні посідало серце. Бог промовляв не до розуму людини, а до її серця. Серце було осереддям почуттів і переживань, перебувало в наближенні до Бога.

Свою "філософію серця" Г.Сковорода розвиває у працях: "Вхідні двері до християнської добродітності", "Наркіс", "Розмова про те : взнай себе", "Розмова п'яти подорожніх про справжнє щастя в житті", "Розмова дружня про душевний світ". "Сердце есть существом человеческим, а без него он чувелом и пнём есть ... Без зерна орех ничто есть, а без сердца - челове." [6,262].

Відповідь на питання про Людину і її серце Сковорода шукає насамперед у Біблії. І пояснює: "Библия учит, как облагородствовать человеческое сердце"[6,403].

Поняття серця в Біблії рівнозначне поняттю душі. Тому немає нічого дивного, коли ми читаємо в Біблії, що серце мислить або діє. Серце, як і людина, ділиться на внутрішнє і зовнішнє, вічне і тлінне. В протиставленні до тіла серце - це духовна субстанція, яка є підвалинкою людського буття і джерелом життя, руху і всіх прикмет даної особи. В цьому розумінні серце є те саме, що душа в платонічному розумінні. Г.Сковорода пояснює це так: "А як навчив Єремія, і йому віримо, що істинною людиною є серце в людині, глибоке ж серце і одному тільки Богу доступне є ніщо інше, як думок наших необмежена безодня, просто сказати душа, себто суттєва істота, і існуюча суть, і сама есенція [як кажуть], і зерно наше і сила, в котрій виключно лежить наше власне життя і живот наш, а без неї ми є мертва тінь ... "[7].

Серце виступає осередком морального життя Людини. Людина відкриває для себе Бога, з " безодні " серця виникає любов до Бога, отже, і до себе, тому що " єством " внутрішньої дійсності Людини є Бог. Серце скеровує вчинки Людини, змушує її жити добром чи злом. За допомогою " серця " можна відкрити істину, оскільки знаходження істини зв'язане з моральними пошуками Людини. Пізнання себе Людина повинна здійснювати серцем, і тоді вона відчуває свою природу, пізнає свою суть, істинність і тим самим наближається до Бога.

З роздумами про серце тісно пов'язана етична теорія філософа, в якій центральною є думка про те, що життя серця - це найважливіша етична цінність і основа щастя, яке можливе тільки за умови, коли серце "чисте" і "світле". Світло у творах Сковороди - це не тільки космічне начало, а й символ щастя людини, яке він обґрунтовує спираючись на біблійні джерела: "Веселіє сердца живот челоуѣку". "Чисте" і "світле" серце є містилищем любові як вияву доброти і людяності, шляху до "серця Божого". Для Сковороди любов у серці - одна з визначальних духовних цінностей: " Щастя в серці, серце в любові, любов же в законі вічного" [7].

"Філософія серця", закорінена в морально-етичних засадах буття української нації, увійшла в українську духовну культуру як важливий елемент світогляду багатьох українських мислителів і письменників. Побудоване на вербальній символіці, це світоглядне вчення стало духовною цінністю української культури, передовсім поезії.

Філософія Григорія Сковороди є прекрасним прикладом існування філософії українського духу як динамічної, здатної до розвитку і постійного вдосконалення оригінальної системи поглядів, ідеалів, вірувань, надій, любові, честі, совісті, гідності і порядності ; вона є своєрідним пошуком і визначенням українським народом свого місця в суспільно-історичному процесі, закликом до гуманізму і "спорідненої" людській природі дії.

Їй властиві: потяг до морального вдосконалення, невтомні пошуки істини, прагнення примирити раціональне з інтуїцією, принцип релігійної толерантності, проповідь гуманності, солідарності і свободи, намагання не допустити виникнення будь-якої суперечності між словом і ділом або між ученням і життям. Філософія Сковороди - це філософія шляху, на якому вироблені культурою людства символи й алегорії вживаються як мітки, позначки, дороговкази духовної довершеності і перевтілення людини. Вона відображає процеси трансформації вчень, котрі пов'язані із перетворенням теософії на філософію, формуванням найзагальніших філософських понять, що замінюють і знімають в сфері філософії поняття Бога, зокрема поняття філософського абсолюту. Саме Сковорода визнає Бога як "вічну єдину невидиму натуру "трьох" кіл буття", або "світів", з яких, на його думку, складається Всесвіт: космосу, людини та символічного світу Біблії. З концепції Сковороди випливає, що самопізнання - це процес, який супроводжує весь життєвий шлях людини, бо постійне зіткнення двох натур мікрокосмосу породжує рушійну силу розвитку особистості.

Філософія Сковороди покликана стати зряддям у розв'язанні сучасних суспільно-практичних завдань, окреслити шляхи досягнення людиною щастя.

Аналіз Г. Сковородою поняття серця як кореня людини, "чистої безодні" думок, духовних почувань, пристрастей базується на неоплатонізмі, на

містичній традиції християнства. Розуміння буття, яке органічно впливає з логіки філософії серця, може виконувати методологічну функцію у розробці популярних сьогодні ідей нової планетарної свідомості, нової етики використання матеріальних ресурсів та ін. Безперечно, й на шляхах гуманістичної переорієнтації особистості, а також у процесі виховання здорової цілісної самостійності, до чого Україна прагне, цей досвід бачення абсолютних вимірів, людського буття, має велике значення.

Гуманістичні ідеї Г. Сковороди в наш важкий час підірваної віри, бездуховності і переоцінки цінностей переживають друге народження і справляють значний вплив на процеси культурно-духовного і національного відродження на Україні та за її межами.

Філософія Григорія Сковороди є прекрасним прикладом існування філософії українського духу як динамічної, здатної до розвитку і постійного вдосконалення оригінальної системи поглядів, ідеалів, вірувань, надій, любові, честі, совісті, гідності і порядності ; вона є своєрідним пошуком і визначенням українським народом свого місця в суспільно-історичному процесі, закликом до гуманізму і "сродної" людській природі дії. Філософії Сковороди властиві потяг до морального вдосконалення, невтомні пошуки істини, прагнення примирити раціональне з інтуїцією, принцип релігійної толерантності, проаовідь гуманності, солідарності і свободи, намагання не допустити виникнення будь-якої суперечності між словом і ділом або між ученням і життям. Філософія Сковороди - це філософія шляху, на якому вироблені культурою людства символи й алегорії вживаються як мітки, позначки, дороговкази духовної довершеності і перевтілення людини. Філософія Сковороди відображає процеси вчень, котрі пов'язані із перетворенням теософії на філософію, формуванням найзагальніших філософських понять, що замінюють і знімають в сфері філософії поняття Бога, зокрема поняття філософського абсолюту.

Сковорода визнає Бога як "вічну єдину невидиму натуру" трьох "кіл буття", або "світів", з яких, на його думку, складається Всесвіт : космосу, людини та символічного світу Біблії. З концепції Сковороди впливає, що

самопізнання - це процес, який супроводжує весь життєвий шлях людини, бо постійне зіткнення двох натур мікрокосмосу породжує рушійну силу розвитку особистості. Основною проблемою Сковороди є проблема людського щастя. Філософія Сковороди покликана стати знаряддям у розв'язанні суспільно-практичних завдань, окреслити шляхи досягнення щастя.

Література:

1. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества. - М., 1975. - С.350.
2. Лосев О.Ф. Проблемы символа и реалистичное искусство. - М., 1976. - С.193.
3. Див.: Творчество в научном познании. - Минск, 1976. - С.161.
4. Твори Сковороди. - СПб., 1912. - С.32.
5. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні. - Мюнхен, 1983. - С.39.
6. Сковорода Г.С. Соч. в 2-х т. - М., 1973. - Т.1. - С. 274, 485, 238, 262, 403.
7. Сковорода Г. С. Повне збір. тв. - Т.1. - С. 173.
8. Сковорода Григорій. - К., - 1983. - С. 114.
9. Багалій Д. Український мандрований філософ Григорій Сковорода. - 2-е вид., випр. - К. : Обрій, 1992. - 472 с.
10. Від Вишенського до Сковороди (З історії філософської думки на Україні XVI-XVIII ст.). - К. : Наукова думка, 1972. - 143 с.
11. Г. Сковорода в духовному житті України: (Матеріали всеукр. наук. конференції у м. Тернополі 3-4 грудня 1992 р.) / Тернопільський НДІ "Проблеми людини". Ін-т нац. відродження України. - Тернопіль, 1994. - 166 с.
12. Гузар І. Україна в орбіті європейської мислі: від Григорія Сковороди до Тараса Шевченка. - Торонто; Львів: Наук. т-во ім. Шевченка в Канаді, 1995. - 176 с.
13. Денисенко А. Мандрівник - філософ Григорій Сковорода. // Кур'єр ЮНЕСКО. - 1994 (листоп.). - С. 37.
14. "Знаю человека ...": Григорий Сковорода. Поэзия. Философия. Жизнь. - М.: Худож. лит., 1989. - 333 с.
15. Історія філософії на Україні. В 3-х т. - К.: Наукова думка, 1987. - 398с.